

„Lennék valakié”. Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018

Szerkesztette Kappanyos András, munkatárs Major Ágnes

Reciti konferenciakötetek (ReKonf) 11

Budapest: Reciti Kiadó, 2021, 331 l.

BUDA Attila

ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Toldy Ferenc Könyvtára, nyugalmazott könyvtárvezető
ORCID: 0000-0002-4183-500X

A kötet írásainak – amelyek eredetileg a 2019. szeptember 11-én és 12-én megtartott Ady-konferencia előadásai voltak – legerősebb hozadéka, hogy közel hozza egymáshoz a recepciót és a kultuszt, rávilágítva arra: bizonyos értelemben minden recepció a „kultuszt” építi, másfelől viszont minden kultusz egy elnyúló befogadás része. Nem tehető ugyan közējük egyenlőségjel, mert a recepció mindig megmarad a műalkotás, az életmű művészeti és életrajzi kategóriái, keretei között, a kultusz viszont túllép rajtuk. Kiterjed más művészeti ágakra, s legtöbbször, legalább itt, Európa keleti felén, magába olvaszthat politikai, vallási, ideológiai körülményeket, kívánalmakat, hagyományokat vagy hagyományfélelmeket. A recepció: *megismerés*, befogadás, azaz kritikai felhangjaival együtt is egyre bővülő körben *emeli be* a szerzőket, a műveket a nemzeti/nemzetlen túli kultúra világába, amelyen belül csak az olvasói érdeklődés- és ízlésváltozás hullámhegyei-hullámvölgyei tesznek különbséget, előbbre vagy hátrább tolva egy-egy szerzőt. És aki a hullámvölgybe kerül, az is a kultúra része marad, csak az újabbak vagy az átértékeltek mögött háttérbe szorul. A kultusz központi célja azonban a *megismertető* értelmezés, egy kész séma közvetítése. Emellett sokkal erőteljesebben törekszik a kimondott kanonizálás mellett a háttérbe húzódó dekanonizálásra is, vagyis a megerősítés–eltüntetés dichotómiájának létrehozására; *beemelés*, illetve *kirekesztés* együttes megvalósítására. A kultusz következménye lehet a kultúrharc, és a kultúrharc egyik eszköze a felfokozott kultusz. Aki a kultuszkánonon belülré kerül, az találkozhat az olvasókkal, akire viszont a kánontalanítás vár, az megszűnik a kultúra részesének lenni. Jól illusztrálhatja ezt a Petőfi–Ady–József Attila hármasság 1945. december 2-a utáni, belpolitikai célzatú előtérbe hozása. Petőfi nemzeti költővé válása halálával kezdődött, s befogadása, ha ideológiafüggő felhangokkal is, de igen széles olvasótábor számára tette lehetővé az azonosulást. Ady életművét, benne költészetét azonban a két világháború között részben diszkreditálták, részben ellenkező politikai irányultsággal éltették, József Attilát pedig 1945-ben az olvasók alig ismerték. A vágyott irodalmi hegemonia ezért csupán az ellenkultusszal (kultúrharccal) együtt tudott érvényesülni, ami az élők – például az újholdások –, valamint a halottak – Babits, Kosztolányi stb. – irodalmi jelenlétének megszüntetését jelentette. Szerencsére csak időlegesen. A kultusz sokszor konzervál, irányít, didaktizál, vagyis lényegénél fogva a művészeti ágak szabadsága, de mindenesetre egyenlősége ellenében nyilvánul meg, spontán vagy szándékos mó-

don. A recepció szűkebb fogalom, inkább egy-egy műalkotás vagy egy-egy életmű befogadását tűzi ki célul, a kultusz ellenben túlléphet a műfaj, a művészeti ág határain, s magába olvasztja az alkotó személyiségének, korának és a keletkezés óta elmúlt időnek számtalan, nem okvetlenül a műértést elősegítő tényezőjét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kultusznak ne lenne pozitív megismertető összetevője, elég például a *Nemzeti dalra*, a *Mona Lisára* (a festő neve nélkül is mindenki tudja, miről van szó), Michelangelo *Mózesére*, Munkácsy Mihály *Krisztus-trilógiájára*, Csontváry Kosztka Tivadar *Magányos cédrusára* vagy Antonio Vivaldi *A négy évszak* című hegedűversenyeire gondolni. Az irodalmi recepció művelőjének vonatkoztatási rendszere szövegen belül marad – még akkor is, ha nem csak a nyelvet vizsgálja –, nem közelít előfeltétellel, legfeljebb eltérő módszerekkel. A végeredmény felől tekintve a recepció mindig sikeres, hiszen elmélyíti, visszaigazolja az előzetes érdeklődést, valamint a megértésre törekvő olvasást. A kultusz viszont részben a már előtte végbement, megtörtént recepcióra alapoz, és túllép a szövegvilágon, azon kívüli előfeltételeket keres vagy fogad el, amit nem poétikai eszközök segítségével bont ki. A végeredmény felől nézve lehet sikeres, sikertelen és túlhaladott. A recepció a világ tágítását tűzi ki célként, a kultusz viszont sokszor csak a bizonyításra és a meggyőzésre tör. Mindez az alkalmazott nyelvben is megmutatkozik, míg a recepció a szöveg formai és tartalmi jellemzőinek, az életmű hatásának felfedését, illetve a mögöttük létező szellemi/fizikai világ leírását tűzi ki célul, addig a kultusz a rábeszéléshez illő, előzetes, politikailag és/vagy ideológiailag determinált kommunikációt használja. Míg egy-egy alkotás, életmű recepciója – legalábbis elméletileg – időben végtelen, bár lehetnek sűrűsödések és ritkulások, s mindig felmerülhetnek új szempontok is, addig a kultuszok ideje a kiváltó politikai, ideológiai, vallási tényezőkhöz kötődik.

Király István az Ady Endrével foglalkozó irodalom jelentős alakja volt a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben: egyfelől részt vett a recepcióban, másfelől irodalmon túli helyzeténél fogva a kultuszt is befolyásolni tudta. Életrajzaiban ugyanis az ideológia legyőzte a poétikát, nem a sokrétű értelmezést, hanem az életmű szimplifikáló alkalmazhatóságát emelte a középpontba. Veres András tanulmányának erőssége történetisége és kritikai hangja. A kultusz ingájának kilengését először Szabó Dezső és Németh László, majd őket követve Lukács György és Révai József befolyásolta. Király István Ady-recepciójában pedig mindkettő egyesült, egyaránt helyet kapva a jobb- és baloldali frazeológia, amelyek részben az aktuális jelenhez, részben a befolyásolni kívánt jövőhöz szóltak. És nyilván erős kognitív disszonanciát okoztak szerzőjüknek.

Az Ady-líra szimbolizmusa, annak vitatása, árnyalása az értelmezéstörténet egyik fontos problémája. Ezt vizsgálja, mint a kultusz kulcskérdését a recepció felől Gintli Tibor tanulmánya az Ady-szakirodalom két ismert – Komlós Aladár, Lukács György –, valamint mára elhalványult – Szabó Richárd – szerzőjének írásaiban. Lukács még Ady életében, az utolsó évtized művei előtt, Szabó Richárd közvetlenül az 1945-ös történelmi forduló után, Komlós Aladár pedig a megszelídült diktatúra elején alakította ki véleményét. Ők hárman különböző nézőpontot képviselnek, „miközben *közelítésmódjuk* kétségtelenül lényeges hasonlóságokat mutat.” (40.) A tanulmányíró kritikus szemmel olvassa a kultuszig el nem jutó megállapításokat, s Komlós Aladár „polemikus pozíciójához” kapcsolódva az utóbbi évtizedek ideológiai eredetű, illetve posztmodern Ady-értékelésekkel szembeni kritikáját fogalmazza meg.

Rákai Orsolya tanulmányában először a kultuszt mint kulturális jelenséget, majd pedig az Ady-kultusz egyik erős állításokkal megtúzdelt kritikáját, a megjelenése óta szintén kultikussá vált, Kosztolányi Dezső által írt Ady-revizíót vizsgálja. Az első rész a kritikai recepció, valamint

a kultusz(ok) történetileg változó kapcsolatával foglalkozik, megkülönböztetve egymástól a magyar irodalomban korai, dilettáns (anyagi összefüggések nélküli), majd az irodalmi sokszínűségből következő, a „véd- és dacszövetségek” ellen épülő, kritika nélküli értékelfogadást. A második rész Kosztolányi revízióját járja körül, amelyet a kanonizálás kritikátlansága hívott elő. Kosztolányi cikkének ellentmondásossága abban rejlik, hogy a kultusz, amelyet Ady maga alapozott meg, majd laikusok és a professzionális irodalomtudomány szereplői alakítottak, nemcsak a saját, folyamatos jelenlétét, hanem „az új magyar irodalmat is gyorsan témává tette.” (60.) Adyt kritizálni nem jelentett mást, mint a modern magyar irodalmat kétségbe vonni – ezáltal a kultusz kommunikációja olyasmit erősített meg, aminek lényegében minden értékével szemben állt.

A következő három tanulmány középpontjában az Ady-kultusz személyessége áll a költőnek Krúdy Gyulához, Dénes Zsófiához és Kassák Lajoshoz fűződő viszonyán keresztül: fikció és valóság, vonzalom és karrier(vágy), női világvégből és az irodalmi kultusz a fontosabb tárgyalási szempontok.

A kötet egyik leghosszabb írása Bevezető Gáboré, amelyben két, kellően önmaga felé fordult személyiség találkozik: Ady Endre – Krúdy Gyula szemüvegén keresztül látva. De többnyire csak Krúdy van jelen, Ady nem beszél, róla csak szó esik. Hiszen Krúdy Adyról szóló írásainak legjellemzőbb tulajdonsága, hogy „talált és kitalált mozzanatok meghatározhatatlan mértékben keverednek bennük.” (65.) A több alfejezetből álló írás az elmúlt évek Krúdy-filológiájának tapasztalatait mutatja. Ezek egyik következménye a Krúdy-szövegek kiadásainak ütköztetése. Ennek alapján tárgyalja a szerző például az álhír, az álhíríró és a valóság viszonyát is. És ez segít az életműben a fikciót (az irodalmat) mint a valóság visszaadásának eszközét meghatározni. Krúdy Adyról szóló cikksorozata nem a dokumentarista beszédmód megvalósítója. Az olvasó szembe-sül többek között a kultusz és a fikció megkülönböztetésével, az aktuálpolitika meg a kiadástörténet találkozásával, az iskolázottság, valamint a szövegértés összefüggéseivel s a szerzőnek a recepció egyes darabjaihoz fűzött finom kérdőjeleivel.

Földes Györgyi írásának eredetisége, ahogy láthatóvá teszi, Dénes Zsófia (Zsuka) női mivoltában miként reflektált Ady személyiségére, illetve élete végén a szakférfiúk miként ítélik meg emlékezését és egykori szerepét (Ady életében) – pontosabban azt Csinszkával kapcsolatos fénytörésében. A recepció recepciója nem tudja elfedni a kínzó kérdést, hogy vajon nem egyikük ki-játszására történt-e kísérlet a másik ellen, esetleg kettős nőhibáztatás a csalhatatlan hősimázzsal szemben? A tanulmány életrajzi, kiadástörténeti, szövegalkulási és recepciótörténeti részei a kultusz rejtett utakon járó gyarapodását mutatják be, amit nemcsak intézmények képviselhetnek és gyakorolhatnak, hanem tőlük független, de Adyval valamilyen ismeretségbe került magánszemélyek is.

Az Ady/Krúdy-, Ady/Dénes Zsófia-relációk sorát folytatja Kappanyos András, aki Ady Endre és Kassák Lajos találkozásait vizsgálja. Kapcsolatuk egy könyvküldéssel kezdődött, s egy fanyarra hangolt személyes találkozással ért véget. A tanulmány szerzője a két költő három-három karriereseményét veti össze, a Párizs-élményt, a velük foglalkozó emlékszámokat, valamint egy-egy a kultuszban jelentős szerepet játszó nyelvi egységet – „fekete zongora”, „nikkel szamovár”, amelyek kontextusukban nyerték el sajátos értelmüket. A magyar irodalom hagyományát követte Ady saját Párizs-mítoszával, s ellenpontosította Kassák sajátos kiábrándulásával, az idővel változó Párizs-képével, hozzájárulva a francia irodalom modern szerzőivel (Baudelaire, Apollinaire) kapcsolatos hazai érdeklődés felkeltéséhez. Találó a *Nyugat* Ady-, és a *Ma* Kassák-emlékszámainak egybevetése tartalom, szerzők és a kultusz szempontjai szerint.

Wehner Tibor írása kilép a szövegek kétdimenziós teréből, és a háromdimenziós világban vizsgálja, vajon egy másik ábrázolási rendszer meg tudja-e ismételni azt, amire a szavak képesek? Milyen összefüggés van Révai, Bóka, Lukács Ady-kultusza és Csorba Géza szobra között? És az Ady-kép változásának volt-e hatása Melocco Miklós szobraira? Vannak-e kapcsolódási pontok a nyelvi kifejezések és a szobrászati formák monumentalitása között? Az aktuális ideológiai és művészetpolitikai összetevők természetesen jelen voltak, s akár tetszettek, akár nem, hatásuk, jelenlétük kiküszöbölhetetlen volt. Szembesülve a térbeli Ady-kultusz kronologikus összefoglalásával, szembetűnő a figuralitáshoz ragaszkodó koncepciók sokasága, ami érthető, hiszen a közteri szobroknak a ráismerésre és a nem elmélyült látványtapasztalatra kell tekintettel lenniük. Másfelől viszont az egyetlen nonfiguratív ábrázolás, Vigh Tamás győri szoborcsoportja, kultuszt meghaladó élményt válthat ki – kérdés, hogy mennyiben idézi ez fel magát Adyt.

A jelen nézőpontjából gondolja újra Mélyi József az 1977-es Ady-emlékét. Bár az irodalom ekkor a nemzeti/internacionalista ideológiai meggyőzés egyik eszköze volt, a hetvenes évek vége, noha tartalmazta az 1930-as, illetve 1950-es évek irodalompolitikájának elemeit, mégis szabadabb volt azoknál. Ebből következett, hogy a kerek évforduló megítélésében a szellemi élet irányítói között a hatalom oldalán is lehettek eltérések, mert a saját jogukon írók között nyilván voltak. Egyfelől a Petőfi-Ady-József Attila triász előtérben tartása a folyamatos konszolidációra törés és kényszerülés eszköze volt, másfelől viszont az „erjedés” jele, kezdete a hatalom oldalán megjelenő felfogáskülönbség, még akkor is, ha ez igazán csak az utókorból látszik. Aczél György és Pozsgai Imre eltérő megközelítése a népművelés-közművelődés fogalomparban ragadható meg, s ez a különbség egyben a szemléletváltás jeleit is mutatta. Míg egyfelől jelen volt a kimondott hamisítás – Juhász Ferenc Adyt a munkásmozgalom támogatójaként, Óvári Miklós pedig a népi hazafiasság képviselőjeként jelenítette meg –, másfelől – igaz, nem a határokon belül – akadt fórum, ahol feltették azt a kérdést is, hogy Ady vajon milyen magyarságra nevelt.

Önálló blokkot alkotnak Szabó Ferenc János, Rákai Zsuzsanna és Ignác Ádám tanulmányai is, amelyek Ady verseinek zenei feldolgozását, újraírását vizsgálják, a döntően dalokban megmutató inspirációt. Az énekhang-hangszer kettősét a romantika erősítette fel, Schubert és mások dalai a koncerttermeken kívül inspiráló hatást jelentettek a nagyvárosok éjszakai életére is. Valószínű, hogy az Ady-dal-szerzők közül Reinitz Béla és esetleg Beretvás Hugó neve ismert az életmű olvasói között. Kevesebben tudják azonban, hogy Bartók és Kodály is komponált Ady-dalokat, a húszas évek végéig tartó első időszak többi zeneszerzője pedig már teljesen kikopott az emlékezetből. Tanulságos a Reinitz- és Kodály-dalok recepciójának megállapításával szembesülni, a nemzeti klasszicizmus elképzelése és valósága közötti különbséget meglátni. A mai olvasóhoz időben legközelebbi korszakot feldolgozó írás egyik alapkérdése pedig a lenézett „populáris” és a hozzá képest felmagasztosított „klasszikus” zene kapcsolata, illetve az első találkozása a „térítő”, majd „tanító” jellegű aktuálpolitikával.

Új szempontokat hoz Arató László megközelítése, aki Pilinszky Jánosnak Ady költészetével kapcsolatos megállapításait, főképpen annak jövőbeli befogadói igényét szembesíti a jelen (a posztmodern) olvasói nehézségeivel, apályával. És nemcsak szembesíti, hanem differenciált szakirodalmi forrásaival, illetve azokra vonatkozó kritikai megjegyzéseivel maga is Pilinszky előrelátását támogatja. Nem tudni, hogy valóban jön-e majd (egyszer vagy hamarosan) az Ady-olvasásban fel lendülés, de az utolsó rövid fejezet, amely a kultusz változó – az irredentától a forradalmárig tartó – értelmezését, Ady-képét veti össze a tankönyvek szövegbemutató, -értelmező módszerével,

átvezet a következő tanulmányához. Fenyő D. György ugyanis az oktatás és a kultusz összefüggéseit vizsgálja. Felteszi a kérdést, hogy össze lehet-e kapcsolni egyáltalán a kettőt, és teljes joggal állapítja meg, hogy az irodalmi (vagy bármilyen egyéb) alkotás keletkezése, maga a produktum, s mindaz, amit kiváltott a magaskultúrában és a populáris befogadásban, egyaránt része az értelmezésnek. Lehet vizsgálni csak az egyiket vagy csak a másikat, de az egyik felől kirekeszteni a másikat, hiba. E meg gondolás jegyében tárgyalja a síremlékeket, a szoborcsoportokat, a lakókörnyezetet, a halotti maszkot, a temetést, valamint néhány kiemelt előadói produkciót.

A következő két tanulmány, Boka László és Kosztolánczy Tiboré is kapcsolódik egymáshoz, Ady utolsó évtizedének kultuszához. Ennek kezdete a *Nyugat* Ady-száma, amelyet Kosztolánczy Tibor részben levéltári adatok segítségével Osvát terve és a megvalósulás kettősségében, részben a közölt szövegek részletes elemzésével értelmez. Az emlékszámot követő recepciót pedig Boka László tekinti át, differenciálva a modernitás képviselőinek személyi, intézményi és hely szerinti eltérő érdekeit.

Széchenyi Ágnes tanulmányának középpontjában Schöpflin Aladár Ady-életrajza áll. Írásában részletesen szól a kötet megírásának indokáról és a halasztás okáról – a megjelenés éve 1934 –, majd sorra veszi az egyes fejezeteket, s idézetekkel támasztja alá Schöpflin személyes indíttatását. Szól a műfajról, értelmezi a szerző néhány megállapítását, a szakirodalom beemelését és kritikáját, kitér a recepció (Földessy Gyula) kifogásaira, a politika megjelenésére. Felidézi Ady Schöpflin által látott szerelmi költészetét, valamint az 1945-ös második kiadás néhány körülményét. Ezt a részletes összefoglalót annyival lehetne kiegészíteni, hogy Schöpflin munkája a *Nyugat* Kiadó életrajzokat megjelentető, olvasócsábító kötetei közé tartozott, követte 1935-ben Rédey Mária *Kassainé ifjasszony* – Jászai Mariról –, Mohácsi Jenő *Lidércke* – Madách Imréné Fráter Erzsébet –, Nizsinszkijné Pulszky Romola *Nizsinszkij* és 1936-ban Illyés Gyula *Petőfi* című életrajza. Mind az öt kötet viszonylag rövid idő alatt készült el, ez forráshasználatukat és tartalmukat is befolyásolta.

Ady Endre még élt 1918 novemberében, a Monarchia felbomlásának idején. Az 1687 óta vágyott önálló magyar állam ekkor úgy alakult meg, hogy bár nagyon sokan kívánták, senki sem volt felkészülve rá. A kiegyezést követően ugyan három terület kivételével Magyarország nagyfokú önállóságot élvezett, de az első világháború végéig elmúlt öt évtized kevésnek bizonyult ahhoz, hogy többségi konszenzus jöjjön létre az ország társadalmi, gazdasági, kulturális kérdéseiről. Kizárólag a politika hatalmi helyzete állt rendelkezésre, de az is csupán egy forradalom és két ellenforradalom bizonytalanságai után kezdhetett a stabilitás megteremtéséhez. A megegyezéses értékhány mutatkozik meg Ady Endre „nemzeti” befogadásának kezdetén és elmozdulásaiban, s ez a jelző utal arra, hogy a reformkori „haza és haladás” az első fogalom szűk értelmezése miatt az államrezon oldalán ismét szembekerült egymással. S arra is, hogy az Ady-recepció az irodalmi önérték helyett a mi-ti csoportképzés, valamint a bűnbakkeresés csapásán fog kanonizálódni. Szénási Zoltán tanulmányának nagy erénye, ahogy mikrokörnyezetben, az *Új Nemzedék* alapján bemutatja azt a folyamatot, amely a halál utáni első kultuszt megteremtette, rálátást enged szerkesztői elképzelések változására, névtelenségek mögé bújó vélekedésekre, az irodalom paravánja mögötti személyes ellenérzések kimondatlanságára, fedett kimondására. S egyben lehetőséget teremt arra, hogy végig lehessen gondolni az 1945 utáni Ady-kultusz kezdetét egészen addig, amíg a Petőfi-Ady-József Attila-koncepció ki nem kristályosodott.

Jól mutatja a recepció helyébe lépő kultuszt Major Ágnes tanulmánya, amely Rozsnyai Kálmán *Ady koszorúja* című antológiáját elemzi. Rozsnyai képzőművészeti, illetve színház közeli

pályát kezdett, de az 1890-es években irodalmi jellegű írásokkal is jelentkezett; láthatóan kereszte a terepet, amelyen érvényesülni tud. Bár néhány évvel idősebb volt Adynál, másokhoz hasonlóan már az *Új versek* darabjaira is reagálhatott volna, ennek azonban nincs nyoma. Viszont relikviák gyűjtésébe kezdett, amiben feltehetően feleségének, Nilnek, Dapsy Gizellának is szerepe volt. Majd Ady halála után az új erőt kapó Ady-kultuszhoz csatlakozott a költőről szóló, neki ajánlott versek gyűjteményével. Ezt a kötetet a szerző körültekintően mutatja be és elemzi, nemcsak arra figyelve, mi került bele, hanem arra is, mi nem. A verseket több szempontból vizsgálva kis kutatási esszéket közöl, például Babits Mihály kéziratának szövegváltozatáról és annak valószínűsíthető okáról; azokról a versírókról, akik parafrázeáltak egy-egy Ady-verset; a magasztaló és a kritikus hangot megütő versekről, ami azt mutatja, hogy egy gyűjteményen belül jelenik meg a kultuszépítő és az azt lebontó hang – vagyis van olyan kultusz, aminek a kritika sem árt. Külön tárgyalási szempont a női szerzők aránya, aminek érdekességét az adja, hogy az általuk írt verseket a tanulmány írója szembesíti Adynak a női költészetről alkotott véleményével. Nem maradhat el a betegség szempontja, ahogy a részvételt megtagadó Móricz és mások kultuszhibáztatása sem. Major Ágnes írása konklúziójaként egyetért az antológiát elmarasztaló véleményekkel, másfelől azonban rámutat arra, hogy a kortárs olvasói minták megfeleltek Rozsnyai antológiája főbb jellemzőinek.

Deczki Sarolta írása a kultusz humorát közvetíti, a recepciót, amely képekben valósul meg az internet világában. Míg a kötet többi tanulmánya többnyire elképedést válthat ki – nem a megírásban, tényekben –, ez egyértelműen a nevetőizmokat mozgatja meg. A mémeket kimondottan a jelen termékének, kollektív „népművészetnek” lehetne nevezni, természetesen új közegben, új eszközökkel – nem kevés szellemességgel. A szerző kitér az Ady-apályra, illetve a közelmúlt néhány Ady-hivatkozására, és persze kérdés, hogy az Ady-hiányt a mémmé válás helyettesítheti-e. A Facebook-csoportok meg az összehasonlító lájk-elemzés, majd maguk a mémek mintha arra utalnának. S ki tudja, hogy a mesterséges intelligencia világában milyen meglepetések várnak még ránk.

E sorok írója végigkövetve a kötet tanulmányait s töprengve Ady Endre egyik önjellemzésén – „Népért síró, bús, bocskoros nemes” – arra gondol: vajon nem maga a költő volt-e az első, legnagyobb, legsikeresebb Ady-kultusz-gyártó?